

VÁLASZOK AZ ÁTMENET KIHÍVÁSAIRA ERDÉLYBEN ÉS A VILLÁNYI BORVIDÉKEN

Kovács Éva (szerk.): *A gazdasági átmenet etnikai tájképei.*
Budapest: Teleki László Alapítvány, 2004.

KELEMEN Eszter

Budapesti Corvinus Egyetem
H-1093 Budapest, Fővám tér 8.; e-mail: kelemeneszter@mtapti.hu

A közép-európai országok életében igen fontos fordulópontot jelentett a rendszer-váltás: a hosszú ideig tartó, keleti orientáció után a régió országainak lehetősége nyílt a Nyugat felé fordulni, átalakítani gazdasági szerkezetüket és politikai berendezkedésüket, s mindezekkel együtt egy új társadalmi fejlődési pályára állni. Az átalakulás során létrejött, napjainkra jellemző társadalmi és gazdasági képződmények, cselekvési minták többsége azonban a tiszta típusokkal szemben a keleties és a nyugatias elemek kombinációját mutatja, amelyek működését és továbbfejlődését csak akkor érthetjük meg, ha feltárjuk kialakulásuk mozgatórugóit, körülményeit, s az őket akkor és ma körülvevő társadalmi közeget. Természetesen sokféle nézőpontból lehet vizsgálni az átmenet időszakát, mint ahogyan arra számos példát láthattunk már akár hazai, akár külföldi kutatóktól. A most bemutatásra kerülő könyv ezen aspektusok közül egyet, az átmenet és az etnicitás összefüggéseit emeli ki.

Kovács Éva hosszú évek óta folytat közösségkutatásokat magyarországi településeken és országhatárokon kívül eső térségekben egyaránt, az ott élőket ért társadalmi, gazdasági vagy politikai kihívásokra adott etnikai jellegű válaszok után kutatva. Jól illeszkedik ebbe a kutatási ívbe a két külön könyvet összefogó kötet, melynek első fele életút-interjúk segítségével tárja fel az erdélyi magyar vállalkozók világát, második részében pedig hat tanulmány segítségével ismerkedhetünk meg a villányi borvidék főszereplőivel, a térség társadalmának jellemzőivel. A két könyv közötti kapcsolatot az etnicitás, a közösség és az identitás fogalmának újragondolása teremti meg, amelynek alapjául az appadurai szomszédság-lokalitás fogalom kettőse szolgál – mindkét könyv a közösség elfogadtatására kialakított identitáspolitikákra és diskurzusokra fókuszál, hiszen úgy tűnik, napjainkban a csoportazonosságok kialakulását a közösségre aggott kollektív azonosítókkal szembeni ellenállás sokkal inkább befolyásolja, mint a ténylegesen megélt azonosság. Ily módon a tanulmányokból választ kapunk arra, hogy hogyan konstruálódik az erdélyi magyar vállalkozó és a villányi borász, hogy miként legitimálják önmagukat a külvilág felé, s hogy ebben milyen szerepet játszik etnikai hovatartozásuk – magyarságuk illetve svábságuk.

A kötet logikus felépítése a szerkesztőt dicséri, az etnicitás, a közösség és az identitás kapcsán megfogalmazott bevezető gondolatok szépen bomlanak ki a tanulmányok során. Az első könyv részletes bevezetővel indul, mely bemutatja az alkalmazott narratív-biográfia technikát, s ehhez kapcsolódóan tárgyalja a vállalkozások társadalmi

nemét, valamint a vállalkozói életutak „finalitását”, mint két lényeges vizsgálati szempontot; majd ezután kerül részletes bemutatásra a szerzők által elkülönített 15 elbeszélési stratégia, valamint négy teljes esetrekonstrukció. A kötet második része egy átfogó tanulmánnyal kezd a Villány-Siklói Borútról; majd az ezt követő három írás a villányi borászok három fő típusát, a nagy- és középborászokat, valamint az östermelőket mutatja be. Az ötödik tanulmány a villányi bormárkák szimbolikus tartalmát és helyi gyökereit keresi, a kötet zárásaként pedig egy térségi kistelepülés, Palkonya történetét ismerhetjük meg.

Kiss Tamás Erdélyben végzett kutatása csatlakozik a magyar vállalkozó-kutató-sokhoz, miközben az etnikai identitás teremtéséről információt hordozó momentumokat is megfigyeli. A tanulmány harmincöt, 1999-ben készült interjú feldolgozására épül. A megkérdezettek valamennyien erdélyi magyar vállalkozók, akik azonban különböző úton-módon, más-más tőkék konverziójával lettek azzá, s vállalkozóságuk a tanulságok szerint még tíz évvel a rendszerváltás után is formálódó, alakuló identitás-konstrukció. A velük készített narratív-biográfiai interjúk két szinten kerültek elemzésre: egyrészt sor került az életutak rekonstrukciójára, másrészt a narratívák is vizsgálat tárgyát képezték, így nem csak az események valós történéseit ismerhetjük meg általuk, de azt is, hogy az elbeszélők hogyan értelmezik az elmondottakat. A narratívák alapján megkülönböztethetővé válnak a nőies és a férfias elbeszélések: előbbinél az elbeszélő passzív szereplő, és jellemző a többes szám első személy használata; míg az utóbbinál az elbeszélő aktív szereplő, aki egyes szám első személyben mondja el történetét. A szerző emellett kitér a vállalkozóvá válás történetének általános élettörténeti narratívába való beágyazottságára is, aminek kapcsán arra a megállapításra jut, hogy az erdélyi magyar vállalkozók esetében nem beszélhetünk a vállalkozói életutak „finalitásáról”, amit Kuczsi Tibor a magyar kutatások kapcsán tapasztalt, hiszen a vállalkozóvá válás történetét a legtöbb interjúalany nem tudta koherensen beágyazni élettörténetébe.

Az interjúk alapján tizenöt narratíva-típust különböztet meg Kiss Tamás, melyek azonban nem minden esetben jelentek meg tisztán az elbeszélésekben, hanem kiegészítették egymást, összekapcsolódtak másokkal. A leggyakoribb elbeszélési stratégia a „self made man”: az e csoportba sorolt elbeszélők a semmiből építették fel magukat, nincs előtörténetük, sem korábbi, átkonvertálható tőkéjük. Társadalmi nemét tekintve ez az elbeszélés-típus kifejezetten férfias, ezért, bár a női interjúalanyoknál is gyakori volt, esetükben legtöbbször kiegészült más narratívákkal, gyakorta a „küldetés” narratívával, melyben az elbeszélő vállalkozói pályafutásának valamilyen mögöttes jelentést tulajdonít. A self made man és a küldetés narratíva között a szerző háromféle relációt fedezett fel: „tisztá küldetés”-nek nevezi, ha nincs köztük kapcsolat, „tranzitológiai küldetés”-nek, ha a kettő megfér egymással, és „ellentmondásos küldetés”-nek, ha a két narratíva nem egyeztetethető össze az elbeszélő által. Az utolsó típusba mélyebb bepillantást is nyerünk az első esetrekonstrukció által, mely egy olyan közgazdász nő életútja és élettörténeti elbeszélése közti kapcsolatot írja le, akinek korábbi szakmai és családi szocializációs örökségeivel kell megküzdenie vállalkozóként.

Kiss Tamás a küldetéses vállalkozó ellentétéként tekint a „kisember”-re, aki a vállalkozóság stigmájától nem akar megszabadulni, ehelyett magát a domináns rendet kérdőjelezi meg. A „letelepedés-otthonteremtés” narratívához kötődik a második esetrekonstrukció, ahol a vállalkozóvá válás a feltétele a család egyben és helyben tartásá-

nak. A „beavatás-mesterség” elbeszélési stratégiában a vállalkozóvá válás a szakma elsajátítását követő mesterré válásnak a megfelelője. A „korábbi átmenet” és a „folytonosság megőrzése, helyreállítása” narratívák 1990 előtt kezdődnek, előbbi inkább segédelbeszélésnek tekinthető (kiegészíti a self made man narratívát), utóbbi pedig a vállalkozói létet látja a múlt rendszerbeli státus megőrzése lehetőségének. Ide kapcsolható a „kényszervállalkozó” narratíva is, mely annyiban különbözik az előzőtől, hogy ez esetben nem sikerül a korábbi státus megőrzése. Kiss Tamás megkülönbözteti még a „szolgáltatás-szolgálat”, a „Curriculum Vitae: értelmiségi vezető”, a „múlt rendszer áldozata” és a „megszakított polgárosodás” narratívákat, utóbbi kettőhöz két újabb esetrekonstrukció is tartozik. E tizenöt elbeszélés-stratégia ismertetésével lesz az erdélyi magyar vállalkozókról alkotott kép teljes: a szerző a különböző feltárt értelmezések közösségét keresi, amelyhez kapcsolódóan a fő következtetéseket az összefoglalóban olvashatjuk.

Takács Gabriella tanulmánya a Villány-Siklói Borútról igen átfogó bevezetője a második könyvnek. A szerző bevezeti az olvasót a régió borászati múltjába, a bor kultúrtörténetébe: ír a gasztronómiáról, a fogyasztókról, a termelőkről és a borászati szakemberekről, a bormarketingről és a bor szimbolikájáról. Ezek után tér át a villányi borvidék részletes tárgyalására, s a Borút Egyesület bemutatása mellett a jogszabályi háttérre és az uniós csatlakozás hatásaira is kitér. Takács Gabriella szerint a Borút Egyesület az egyik kulcsa a térség fejlődésének: a civil szervezet megalakulása szomszédságot teremtett a községek között, s lehetőséget adott egyfajta lokalitás kialakulására.

Szigeti Éva a villányi borvidék öt vezető borászának pályáját mutatja be. A siker kulcsát a szerző abban látja, hogy Villányban a szakmai tudás ötvöződött a kapcsolati és humán tőke mozgósításával; a háztartás és a vállalkozás e térségben paraszti hagyományokat idéző szimbiózisban tudott jelen lenni. Az öt vezető borással készült interjúk alapján borász életutakat különít el (paternalista, szakember, tradicionális borász, beházasodó, self made man), vizsgálja vállalkozóságuk fő fordulópontjait; következtéseiben pedig ír a sváb etnicitás – interjúkban konkrétan meg nem jelenő, de mégis érezhető – szerepéről, s a térségi összefogás fontosságáról.

Fazekas Andrea, Szabadi Laura és Zsubori Andrea a villányi borásztársadalom következő rétegéről, a középborászokról írnak: életút-interjúik alapján az átmenetben betöltött társadalmi-gazdasági szerepüket, valamint egyéni megoldási stratégiáik közös vonásait tárják fel. A szerzők a tradíció és a borászat két dimenziója mentén határozzák meg a középborásszá válás jellegzetes típusait, s a vizsgált csoportot nevesített individuumok közösségeként aposztrofálják, mivel egyszerre jellemzi a villányi középborászokat a közösséghez tartozás és az egyediségre, elkülönülésre törekvés.

Bakics János tanulmányában ismerkedhetünk meg az őstermelői csoport legfőbb jellemzőivel, akik, bár a villányi szőlőterületek jelentős részét birtokolják, mégis ritkán kerülnek említésre a térség bemutatása kapcsán. A szerző tapasztalatai szerint a helyi őstermelők számára a szőlőművelés a villányi léthez tartozó, generációkon áthagyományozódó foglalatosság, ami ez által identitás erősítő szereppel bír. Többségük pozitívan értékeli az átmenetet, s a nagy- és középborászokhoz fűződő viszonyt is, ami egyszerre mutatja a térség szereplőinek egymásra utaltságát, és a köztük lévő rokoni, baráti kapcsolatok szerepét.

Szintén Bakics János ír a villányi bor új márkásításáról, a borászati hagyományok átörökítéséről az átmenet éveiben. Írásában figyel a bormárkák szimbolikus tartalmának összetettségére, mélységére, és a helyi kultúrához kötődő gyökereire. A különböző márkatípusok (személyi, természeti, helytörténethez kötődő, stb.) az azonosulási minták közvetítői, s egyben a gazdasági érvényesülésért, a terület birtoklásáért folytatott harc szimbolikus szereplői, folyamatos változásuk, alakulásuk így a térségi hagyománytermelés intenzitására utal.

A könyvet Takács Gabriella Palkonyáról írt tanulmánya zárja, mintegy keretbe foglalva, s konkrét példával illusztrálva a korábbi megállapításokat. Az írásból megtudjuk, hogy a falu számára fejlődést hozott az átmenet, aminek azonban fontos feltétele volt a „self made woman” polgármesterasszony szerepvállalása, valamint a közösségiség. A szerző a mára kialakult, rendezett faluképben a lokalitás materializálódását látja, ami feltámasztja az összetartozás érzését a helyi lakosokban. Megállapítja, hogy a faluról a külvilág felé sugárzott kép sváb gyökerekből táplálkozó, újfajta közösséget ábrázol, amelynek azonban valódi alapja az ott élők nemzeti hovatartozástól elvonatkoztatott szövetsége.

A kötet két része az átmenet kihívásaira eltérő helyszíneken adott, eltérő válaszokat vizsgálja, amelyeket azonban összeköti az etnicitás és a közösségiség, mint a kihívásokra adott válaszokat befolyásoló tényezők. Az erdélyi magyar vállalkozókat bemutató írás lehetőséget ad a térbeli összehasonlításra, s kiinduló alapja lehet egy későbbi, a vállalkozói identitás időbeli alakulását vizsgáló kutatásnak is, ezáltal gazdagíthatja az átmenet és az etnicitás, valamint a vállalkozókutatások irodalmát. A villányi régió fejlődését bemutató tanulmányok – melyekről kiemelendő, hogy szerzőik a Pécsi Tudományegyetem kommunikáció szakos hallgatói – megmutatják, hogy mitől és miként lehet sikeres egy térség átalakulása, s hogy ehhez az etnicitás mennyiben járul hozzá, ezáltal mintát szolgáltathatnak más vidéki térségek számára.